

Bilateral and Multilateral Energy Cooperation Between Iran and Russia in the Caucasus Region

Mehdi Zaheri Kashani¹, Arsalan Ghorbani Sheikhneshin², Garineh Keshishian Siraki³

¹ Ph.D. student, Department of International Relations, Kish International Branch, Islamic Azad University, Kish Island, Iran. mahdikashani120@yahoo.com

² Professor, Department of International Relations, Kharazmi University, Tehran, Iran (Corresponding author). arsalangh@yahoo.com

³ Department of Political Science and International Relations, ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. g.keshishyan71@gmail.com

Abstract

In recent decades, the Caucasus region has become a focal point for global powers due to its geopolitical significance and abundant energy resources. As neighboring and influential states in the region, Iran and Russia have sought to consolidate and strengthen their positions in the Caucasus energy market through bilateral and multilateral cooperation. These collaborations—encompassing gas transit agreements, oil exports, and energy infrastructure development—not only help meet the energy needs of both countries but also significantly impact energy security and regional stability. Given the complex political and economic challenges and transformations at the international level, understanding the dynamics of Iran-Russia energy cooperation in the Caucasus is of particular importance. This study seeks to answer the question: How can bilateral and multilateral energy cooperation between Iran and Russia influence economic development, energy security, and geopolitical stability in the Caucasus region? The research employs a descriptive-analytical method, and the findings indicate that Iran-Russia cooperation, while improving energy infrastructure, enhancing energy security, and fostering economic development in the Caucasus, has also strengthened the strategic influence of both nations in the regional energy market and reduced the region's dependence on other energy suppliers. The results of this research can inform future energy policies of Iran and Russia, fostering stronger ties and facilitating new trade agreements under the auspices of the Eurasian Economic Union. These efforts will gradually further develop the economic relations between Iran and Russia.

Keywords: Iran, Russia, energy, Caucasus region, international relations.

Received: 2024-08-23 ; Received in revised form: 2024-10-15 ; Accepted: 2024-11-07 ; Published online: 2025-04-09

<https://doi.org/10.22034/sm.2025.2053473.2286>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

مهدی ظاهری کاشانی^۱، ارسلان قربانی شیخ‌نشین^۲، گارینه کشیشیان سیرکی^۳

^۱ دانشجوی دکتری، گروه روابط بین‌الملل، واحد بین‌المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران. mahdikashani120@yahoo.com

^۲ استاد، گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). arsalangh@yahoo.com

^۳ گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. g.keshishyan71@gmail.com

چکیده

در دهه‌های اخیر، منطقه قفقاز به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی و منابع غنی انرژی، به یکی از کانون‌های توجه قدرت‌های جهانی تبدیل شده است. ایران و روسیه به عنوان دو کشور همسایه و تأثیرگذار در این منطقه، تلاش داشته‌اند تا از طریق همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه، به تثبیت و تقویت جایگاه خود در بازار انرژی قفقاز بپردازند. این همکاری‌ها که شامل توافق‌نامه‌های انتقال گاز، صادرات نفت و توسعه زیرساخت‌های انرژی است، نه تنها به تأمین نیازهای انرژی دو کشور کمک می‌کند، بلکه می‌تواند تأثیر بسزایی بر امنیت و ثبات انرژی در منطقه داشته باشد. با توجه به چالش‌ها و تحولات پیچیده سیاسی و اقتصادی در سطح بین‌المللی، درک پویایی‌های همکاری ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که چگونه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه ایران و روسیه در حوزه انرژی می‌تواند بر توسعه اقتصادی، امنیت انرژی و پایداری ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز تأثیرگذار باشد؟ روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج حاکی از آن است که، همکاری‌های ایران و روسیه ضمن بهبود زیرساخت‌های انرژی، افزایش امنیت انرژی و توسعه اقتصادی منطقه قفقاز، منجر به تقویت نفوذ استراتژیکی ایران و روسیه در بازارهای انرژی قفقاز و کاهش وابستگی منطقه به دیگر تأمین‌کنندگان انرژی شده است. نتایج این تحقیق می‌تواند در تدوین سیاست‌های آینده انرژی ایران و روسیه مؤثر باشد و به تقویت روابط اقتصادی و تنظیم توافق‌نامه‌های تجاری جدید تحت حمایت اتحادیه اقتصادی اوراسیایی منجر شود. این تلاش‌ها به صورت تدریجی روابط اقتصادی ایران و روسیه را بیشتر توسعه خواهد داد.

واژه‌های کلیدی: ایران، روسیه، انرژی، منطقه قفقاز، روابط بین‌الملل.

استاد به این مقاله: ظاهری کاشانی، مهدی؛ قربانی شیخ‌نشین، ارسلان؛ کشیشیان سیرکی، گارینه (۱۴۰۴). همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه ایران و

روسیه در حوزه انرژی قفقاز. *سیاست متعالیه*، ۱۳(۱): ص ۲۱۵-۲۲۸. <https://doi.org/10.22034/sm.2025.2053473.2286>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۷/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۷؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

© the authors

<http://sm.psas.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: انجمن مطالعات سیاسی حوزه

۱. مقدمه

منطقه قفقاز به دلیل قرار گرفتن بین دریای خزر و دریای سیاه، قرارگیری در تقاطع مسیرهای انتقال انرژی بین آسیا و اروپا و دارا بودن منابع غنی نفت و گاز جمهوری آذربایجان و منابع سوخت‌های فسیلی آسیای میانه، از اهمیت استراتژیک بالایی برخوردار است. در واقع، قفقاز به دلیل موقعیت جغرافیایی مطلوب خود، اغلب به عنوان یک کریدور ترانزیتی کالا و انرژی توصیف می‌شود. در واقع این منطقه، کریدوری است که اروپا را به کشورهای نفت خیز آسیای مرکزی، حوزه دریای کاسپین و خاورمیانه متصل می‌کند؛ بدین ترتیب، قفقاز یک منطقه استراتژیک به شمار می‌رود. جایی که قدرت‌های بزرگ جهان، دارای منافع ژئوپلیتیکی متناقضی در آن هستند. از نظر تاریخی، بین قدرت‌های بزرگ جهان برای تسلط بر این منطقه که پلی بین اروپا و آسیا است، همیشه یک مبارزه وجود داشته و به شکلی این رقابت و کشمکش دائمی به منظور تسلط بر ماوراء قفقاز و کنترل راه‌های تجاری عمده بین اروپا و آسیا همچنان ادامه دارد. قدرتمندترین کشورهای جهان سعی می‌کنند در این منطقه از جهان، جایگاهی برای خود به دست آورند؛ منطقه‌ای مهم و استراتژیک به منظور تأمین منافع ژئواکونومیکی و دستیابی به ذخایر نفت و گاز. روسیه خواهان کنترل این منطقه سرشار از انرژی است و به شدت با حضور قدرت‌های دیگر در قفقاز جنوبی مخالفت می‌کند. در حال حاضر، قفقاز منطقه‌ای است که منافع اقتصادی و استراتژیک غرب و روسیه در آن، با یکدیگر مورد تضاد قرار گرفته است؛ زیرا بر اساس برآوردهای بیریتیش پترولیوم، منطقه دریای کاسپین دارای ۴۸ میلیارد بشکه نفت و ۴۴۹ تریلیون فوت مکعب، گاز طبیعی است. از این نظر قفقاز، کریدور انرژی بسیار مهمی است که می‌تواند وابستگی اروپا به نفت و گاز روسیه را کاهش دهد.^۱ بدین ترتیب، تحولات ژئوپلیتیکی و رقابت قدرت‌های بزرگ بر سر کنترل و نفوذ در این منطقه، چالش‌ها و فرصت‌های فراوانی را برای کشورهای منطقه ایجاد کرده است. ایران و روسیه به عنوان دو بازیگر کلیدی در این منطقه، تلاش می‌کنند تا از طریق توسعه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه در حوزه انرژی، به تقویت موقعیت و نفوذ خود در قفقاز بپردازند. در واقع، این همکاری‌ها به منزله تلاشی استراتژیک برای تقویت روابط انرژی و اقتصادی میان ایران و روسیه و استفاده از این روابط به منظور افزایش نفوذ در منطقه قفقاز و دریای خزر به شمار می‌رود. با وجود مشارکت‌های متعدد و توافق‌نامه‌های همکاری بین این دو کشور، چالش‌های مختلفی همچون سابقه تاریخی، نقص زیرساخت‌های انرژی، تحریم‌های بین‌المللی و تضاد منافع دیگر کشورها می‌تواند به عنوان موانعی در مسیر این همکاری‌ها عمل کند. علاوه بر این، نگرانی‌ها درباره

1. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1402/11/23/3038238/>

تنش‌های منطقه‌ای و تأثیرات زیست‌محیطی نیز به پیچیدگی مسئله می‌افزاید. بر این اساس، تحلیل جامع و دقیق این همکاری‌ها از منظر فرصت‌ها و چالش‌ها، می‌تواند به تصمیم‌گیری‌های استراتژیک بهتر ایران و روسیه در پیشبرد برنامه‌های انرژی خود کمک کند و ثبات و امنیت انرژی را در منطقه افزایش دهد. در پژوهش حاضر ضمن تحلیل توافق‌نامه‌های مختلف و پروژه‌های مشترک دو کشور ایران و روسیه، به بررسی و تحلیل زمینه‌ها، دستاوردها و چالش‌های همکاری این دو کشور در حوزه انرژی قفقاز پرداخته شد؛ تا بتوان به تصویری جامع از تأثیرات این تعاملات بر منطقه و فراتر از آن دست یافت. روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است که شامل بررسی مستندات رسمی، تحلیل داده‌های اقتصادی و مصاحبه با کارشناسان حوزه انرژی می‌باشد.

۲. چارچوب نظری

در این پژوهش از چارچوب نظریه واقع‌گرایی و نظریه لیبرالیسم در تحلیل روابط دوجانبه ایران و روسیه استفاده شده است. اصولاً نظریه واقع‌گرایی، دیدگاه مسلط در رشته روابط بین‌الملل بوده و مفهوم قدرت در تفکر واقع‌گرایی، اصلی‌ترین مفهوم به‌شمار می‌رود (دوئرتی و همکاران، ۱۳۸۴: ص ۱۴۷). واقع‌گرایان با تأکید بر قدرت دولت‌ها، معتقدند دولت‌ها برای محافظت از خود باید بر قدرت خود اتکاء کنند. هرچند واقع‌گرایان، اعتقادی به اتحاد میان دولت‌ها ندارند؛ اما در هنگام ضرورت، دولت‌ها می‌توانند برای مقابله با حریفان به اتحاد دست بزنند. بنابراین، مبانی اتحاد کشورها از دیدگاه واقع‌گرایی عبارتند از: ایدئولوژی، منافع مشترک، دشمن مشترک، مرزهای جغرافیایی مشترک و قرابت فرهنگی؛ در این تحقیق از نظریه واقع‌گرایی، مؤلفه‌های منافع مشترک و وجود دشمن مشترک استفاده شده است. دومین نظریه‌ای که در تحلیل روابط ایران و روسیه می‌توان از آن بهره برد، نظریه لیبرالیسم است. لیبرال‌ها نگاهی خوش‌بینانه به روابط بین دولت‌ها دارند. هرچند نمی‌توان این واقعیت را انکار کرد که در روابط بین کشورها منازعه و جنگ وجود دارد؛ لیبرال‌ها بر این باورند که دولت‌ها اهداف مختلفی در پیش رو دارند و نباید به دنبال منازعه بروند. آنها معتقدند که به سه دلیل، کشورها به سمت همکاری و رفع تنش می‌روند. الف) به دلیل روند وابستگی متقابل میان کشورها، ب) به دلیل وابستگی متقابل اقتصادی فزاینده، ج) به دلیل جریان گسترش مردم‌سالاری (حاجی یوسفی، ۱۳۸۲: ص ۲۵). در این تحقیق از نظریه لیبرالیسم، مؤلفه‌های روند وابستگی متقابل میان کشورها و وابستگی متقابل اقتصادی فزاینده استفاده شده است. در پژوهش حاضر همکاری‌های دوجانبه ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز براساس مؤلفه‌های منافع مشترک ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز، وجود دشمن مشترک ایران

و روسیه در حوزه انرژی قفقاز، وابستگی متقابل ایران و روسیه به همدیگر در ارتباط با حوزه انرژی قفقاز و وابستگی متقابل اقتصادی میان ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز بررسی می‌شود.

۳. دلایل همکاری‌های دوجانبه ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

ایران و روسیه به‌عنوان دو بازیگر کلیدی در عرصه انرژی منطقه‌ای، به‌ویژه در منطقه قفقاز، همواره به‌دنبال تقویت همکاری‌های خود در این حوزه بوده‌اند. در سال‌های اخیر، این همکاری‌ها گسترش زیادی یافته است و هر دو کشور به‌دنبال بهره‌برداری بیشتر از منابع انرژی منطقه‌ای و ایجاد ثبات در بازارهای انرژی هستند.

۳-۱. منافع مشترک بین ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

وجود منافع مشترک میان دو کشور ایران و روسیه سبب شده تا دو کشور به‌سوی اتحاد و همکاری تمایل پیدا کنند. در نتیجه، تا زمانی که این منافع مشترک وجود دارد، روابط نیز ادامه خواهد یافت و در صورت اتمام این منافع، شاهد پایان اتحاد و همکاری خواهیم بود. وجود منافع اقتصادی، امنیتی و سیاسی، از جمله مواردی است که در روابط دو کشور نمی‌توان از آن چشم‌پوشی کرد. در سیاست خارجی روسیه در دوران بعد از فروپاشی، سه اصل محوری بازسازی و تجدید حیات اقتصادی روسیه، مقابله با یکجانبه‌گرایی آمریکا و کسب اعتبار دوباره روسی، مورد توجه سیاستمداران روسی قرار گرفت (امیدی، ۱۳۹۰: ص ۴۵). مسکو برای تحقق این اهداف، راه دوستی و نزدیکی با ایران را در پیش گرفت. به‌طوری‌که پوتین، پیمان چرنومردین گور (ممنوعیت فروش تسلیحات پیشرفته روسیه به ایران در سال ۱۹۹۵) را لغو کرد؛ از سفر محمد خاتمی به مسکو در سال ۲۰۰۱ استقبال کرد و در این دیدار، زمینه برای همکاری‌های اقتصادی بیشتر دو کشور فراهم شد. این دیدارها با سفر کمال خرازی، وزیر امور خارجه ایران به مسکو در آوریل ۲۰۰۲ و سفر پوتین به تهران در سال ۲۰۰۸ تکمیل شد.

۳-۲. همکاری‌های دوجانبه در حوزه نفت و گاز

یکی از مهم‌ترین زمینه‌های همکاری ایران و روسیه در منطقه قفقاز، توسعه و بهره‌برداری از منابع نفت و گاز است. ایران با برخورداری از موقعیت جغرافیایی مناسب در مسیر انتقال انرژی، می‌تواند به‌عنوان یک هاب انتقال گاز و نفت برای روسیه عمل کند. این همکاری به‌خصوص در حوزه سوآپ نفت و گاز، بسیار قابل توجه است. ایران می‌تواند نفت و گاز روسیه را از طریق خطوط لوله خود به کشورهای مختلف منتقل کند، که این امر می‌تواند به نفع هر دو کشور و حتی کشورهای دیگر منطقه باشد. ایران و روسیه به‌عنوان دو کشور بزرگ

تولیدکننده نفت و گاز، در تلاش برای تقویت و گسترش همکاری‌های خود در این حوزه هستند. اخیراً معاهده‌ای بین این دو کشور امضا شده که شامل توسعه میادین نفت و گاز، ساخت خطوط لوله جدید و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انرژی است. این توافقنامه می‌تواند به حذف یا کاهش تأثیرات تحریم‌های بین‌المللی کمک کرده و بر شرایط اقتصادی و سیاسی منطقه، تأثیرگذار باشد. همکاری‌های آنها می‌تواند به ارتقاء جایگاه در بازارهای جهانی انرژی نیز منجر شود. با وجود منابع غنی انرژی در ایران، مشکلاتی مانند تحریم‌ها، کمبود سرمایه‌گذاری، و سوءمدیریت، تولید انرژی در این کشور را تحت تأثیر قرار داده‌اند. به‌عنوان نتیجه، ایران مجبور به واردات گاز طبیعی از روسیه شده است. همکاری‌های ایران و روسیه در حوزه انرژی می‌تواند به حل این مشکلات و کاهش وابستگی به واردات کمک کند (میراشرفی و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۲۱).

۳-۳. وجود دشمن مشترک میان ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

وجود یک دشمن مشترک به نام ایالات متحده آمریکا باعث ایجاد اتحاد و همکاری دو کشور ایران و روسیه شده است و این اتحاد، در راستای تضعیف دشمن می‌باشد. در بحث منطقه‌ای نیز خطر گسترش و نفوذ آمریکا و سایر قدرت‌های غربی و متحدان آنها (ترکیه، عربستان و پاکستان)، سرایت بحران‌های موجود در منطقه به درون مرزهای دو کشور ایران و روسیه و بستر ایجاد شده براساس قرارداد سال ۱۹۸۹م، در گسترش این همکاری‌ها بسیار مؤثر بوده است. واقع‌گرایان با تأکید بر مفاهیمی مانند امنیت و قدرت، همکاری‌های راهبردی و استراتژیک میان ایران و روسیه را ناشی از احساس تهدید مشترک دو کشور از سوی آمریکا و سایر قدرت‌های غربی یا ناشی از تمایل آنها به برقراری موازنه قدرت با این کشور تفسیر می‌کنند. هر دو کشور ایران و روسیه، در پی آن هستند که در برابر یکجانبه‌گرایی و یا تهدیدهای آمریکا، در منطقه قفقاز جنوبی و به‌خصوص در حوزه انرژی این منطقه، سطحی از موازنه قدرت را ایجاد کنند و از راه مشارکت‌های راهبردی در برابر نفوذ این کشور در آسیای مرکزی و قفقاز مقاومت کنند. از دیدگاه نواقح‌گرایان، بروز سیاست خارجی خشن‌تر و تهاجمی‌تر در روسیه، نتیجه طبیعی و در واقع، مثبت فشارهای ساختاری ایجادشده به‌وسیله نظام بین‌المللی است (Hopf, 1999: p. 61). درخواست‌های مکرر قدرت‌های غربی از روسیه در مورد قطع همکاری‌های هسته‌ای و نظامی با ایران و همچنین، مقاومت این کشور در مورد این فشارها و ارائه ندادن پاسخ مطلوب و موردنظر غرب از سوی این کشور، به این معنا است که روابط ایران و روسیه در چارچوب تلاش دو کشور برای ایجاد موازنه در برابر تهدید آمریکا است. رقابت میان آمریکا و روسیه، یک رقابت راهبردی است و ممکن است فراز و فرود داشته باشد؛ ولی دو کشور، همچنان به رقابت

خود ادامه می‌دهند. چون بحث گسترش ناتو، اروپای شرقی و خاورمیانه، حضور آمریکا و تعریف مرزهای امنیتی آمریکا بسیار دورتر از مرزهای خودش، یک تعریف گسترده و یک مجموعه پیچیده است؛ مگر اینکه تغییر شگرفی در سیاست خارجی آمریکا رخ دهد که چنین قرائن و اعلامی وجود ندارد. طبیعتاً رقابت در دو کشور افزایش پیدا می‌کند. از سوی دیگر، ایران و روسیه در رفع تهدیدات، منافع مشترک دارند. از جمله گسترش ناتو به شرق و تهدید حضور نیروهای بیگانه در دریای خزر؛ در حالی که منطقه قفقاز جنوبی جزو اقلیم فرهنگ و تمدنی ایران است و تهدیدها و فرصت‌های زیادی از این منطقه می‌تواند برای ایران ناشی شود؛ یعنی اینکه می‌خواهند از تبدیل شدن ایران به یک قدرت منطقه‌ای برتر و یک قدرت بین‌الملل جلوگیری شود. اما واقعیت این است که این دو کشور، رقیب آمریکا هستند و سیاست‌هایشان در تقابل با سیاست‌های آمریکا است (مهدی سنایی، ۱۳۸۷).

۳-۴. روند وابستگی متقابل میان ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

روسیه با داشتن فناوری‌های پیشرفته در زمینه استخراج و فرآوری نفت و گاز، می‌تواند به ایران در نوسازی و بهبود فرآیندهای استخراج نفت و گاز کمک کند. چراکه ایران به دلیل تحریم‌های بین‌المللی، به شدت به این همکاری‌ها نیاز دارد؛ تا بتواند تولیدات انرژی خود را افزایش دهد. همکاری در این زمینه، می‌تواند به توسعه و بهبود فرآیندهای تولید و صادرات انرژی در منطقه قفقاز کمک کند. یکی از مهم‌ترین موضوعات در همکاری‌های انرژی بین ایران و روسیه، تحقیق و توسعه فناوری‌های جدید است. ایران و روسیه در چارچوب معاهده‌های اخیر، توافق کرده‌اند که نه تنها در زمینه‌های نفت و گاز، بلکه در حوزه فناوری‌های نوین نیز همکاری کنند. این همکاری شامل تبادل فناوری‌های پیشرفته برای تقویت صادرات انرژی و جلب سرمایه‌گذاری‌های مشترک در زیرساخت‌های انرژی است (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۱۱)؛ که البته بخش بزرگی از آن در حوزه انرژی قفقاز قابلیت اجرایی دارد. ایران برنامه دارد تا ظرفیت‌های تولید انرژی‌های تجدیدپذیر خود را با همکاری شرکت‌های روسی افزایش دهد. این برنامه‌ها شامل تولید برق از منابع بادی و خورشیدی و همچنین، مدیریت مصرف و هوشمندسازی سیستم‌های برق است که می‌تواند به افزایش کارایی و کاهش هدررفت انرژی منجر شود. یکی از محورهای جدید و مهم همکاری‌های ایران و روسیه در زمینه انرژی، توجه به انرژی‌های تجدیدپذیر مانند انرژی خورشیدی و بادی است. تا ضمن ذخیره‌سازی نفت و گاز، ایران بتواند از موقعیت جغرافیایی خود و تابش خورشید در اکثر فصول سال، استفاده لازم را ببرد. اقداماتی که ایران نیازمند اجرای آن توسط روسیه می‌باشد عبارتند از:

الف) انتقال فناوری‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها در انرژی‌های تجدیدپذیر

روسیه به‌عنوان یکی از کشورهای پیشرفته در زمینه فناوری‌های نوین انرژی، می‌تواند در انتقال فناوری‌های جدید و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های انرژی تجدیدپذیر در ایران نقش مؤثری ایفا کند. این همکاری می‌تواند علاوه بر کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی، به حفظ محیط زیست و بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه قفقاز کمک کند. انتقال فناوری‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها میان ایران و روسیه به‌ویژه در حوزه انرژی و دیگر بخش‌های استراتژیک، گویای تلاش این دو کشور برای تقویت همکاری‌های دوجانبه در برابر نفوذ غرب است. موافقت‌نامه استراتژیک تازه‌ای که بین ایران و روسیه امضا شده، زمینه‌های مشترک همکاری در حوزه انرژی و انتقال فناوری را مشخص می‌کند. این موافقت‌نامه به‌دنبال کاهش وابستگی به فناوری و سرمایه‌گذاری غربی است و می‌خواهد زمینه‌هایی مانند اکتشاف و تولید نفت و گاز و توسعه زیرساخت‌ها را از طریق پروژه‌های مشترک، مورد بهره‌برداری قرار دهد. همکاری در توسعه زیرساخت‌های مشترک مانند پروژه‌های حمل و نقل در کریدور شمال-جنوب، مطرح شده که می‌تواند به تسهیل مسیرهای تجاری و حمل و نقلی میان دریای خزر و اقیانوس هند کمک کند؛ هرچند ممکن است با موانع تحریمی و محدودیت‌های ساختاری موجود مواجه شود. فقدان اعتماد کامل به تعهدات روسیه برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انرژی ایران نیز از چالش‌های این همکاری‌ها محسوب می‌شود (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۳۳). هر دو کشور ایران و روسیه به‌دنبال استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر برای کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی هستند. روسیه با داشتن دانش فنی و قابلیت سرمایه‌گذاری در پروژه‌های انرژی تجدیدپذیر می‌تواند به ایران کمک کند تا به اهداف توسعه پایدار خود دست یابد و زمینه‌ساز تقویت روابط اقتصادی و انرژی در منطقه باشد. این همکاری در پروژه‌های مشترک از جمله ساخت و بهره‌برداری از نیروگاه‌های حرارتی و آبی، نشان‌دهنده اراده هر دو کشور برای تقویت روابط اقتصادی و انرژی است. همکاری‌های انرژی میان ایران و روسیه، علاوه بر رویارویی با چالش‌های ژئوپلیتیکی و اقتصادی، فرصت‌های زیادی برای توسعه انرژی در منطقه فراهم می‌آورد. این همکاری‌ها می‌تواند نقش مهمی در تثبیت امنیت انرژی و اقتصادی منطقه‌ای و جهانی ایفا کند.

ب) همکاری در انرژی هسته‌ای

ایران به دلیل نیاز به تولید برق بیشتر و رفع مشکلات مربوط به کمبود برق در برخی مناطق، به‌دنبال توسعه برنامه‌های هسته‌ای خود است. روسیه با داشتن فناوری پیشرفته در این زمینه، می‌تواند به ایران کمک کند تا نیروگاه‌های هسته‌ای جدید بسازد و نیازهای برق خود را تأمین کند. همکاری در انرژی هسته‌ای بین ایران و

روسیه به یکی از جنبه‌های برجسته روابط استراتژیک این دو کشور تبدیل شده است. این همکاری‌ها به‌ویژه پس از تشدید تحریم‌ها و تلاش‌های غرب برای محدود کردن توانایی‌های هسته‌ای ایران، اهمیت بیشتری پیدا کرده است. روسیه به‌عنوان یک شریک کلیدی در این حوزه، نقش قابل توجهی در پیشبرد پروژه‌های هسته‌ای ایران ایفا کرده است. روس‌ها در حال همکاری با ایران در زمینه ساخت واحدهای جدید در نیروگاه هسته‌ای بوشهر هستند. این پروژه شامل ساخت دو واحد جدید به ظرفیت ۱۰۰۰ مگاوات است؛ که توسط شرکت دولتی روسی روس‌اتوم^۱ در حال انجام است. واحد اول نیروگاه بوشهر که در سال ۲۰۱۱ به شبکه وصل شد، تاکنون بیش از ۷۰ میلیارد کیلو وات ساعت برق تولید کرده است. واحدهای دوم و سوم، در حال ساخت هستند و طبق برنامه‌ریزی‌ها، واحد دوم باید تا سال ۲۰۲۹ به بهره‌برداری برسد. این واحدهای جدید، علاوه بر تأمین انرژی برای ایران، به تقویت امنیت انرژی و رشد اقتصادی کشور کمک خواهند کرد و به‌عنوان منبعی پاک و اقتصادی برای برق مصرفی در خانه‌ها و صنایع ایران عمل خواهند کرد. همچنین، یکی از اهداف ایران از این پروژه‌ها دستیابی به ۲۰ گیگاوات ظرفیت هسته‌ای تا سال ۲۰۴۱ است. این همکاری‌ها در چارچوب توافقات استراتژیک دو کشور، به‌ویژه پس از توافقات جدیدی که در سال‌های اخیر بین ایران و روسیه امضا شده، گسترش یافته است. در این راستا، روس‌ها به ایران در خصوص ساخت نیروگاه‌های هسته‌ای کوچک^۲ کمک خواهند کرد؛ که به ایران اجازه می‌دهد تا به توسعه انرژی هسته‌ای به روشی مقیاس‌پذیر و منعطف‌تر بپردازد. همچنین، همکاری در زمینه انرژی هسته‌ای میان ایران و روسیه، نشان‌دهنده تلاش این دو کشور برای تقویت روابط سیاسی و نظامی خود در برابر فشارهای غرب است. روسیه به‌عنوان یک متحد استراتژیک در عرصه انرژی هسته‌ای، برای ایران دسترسی به فناوری‌های پیشرفته و منابع هسته‌ای را فراهم کرده است؛ که می‌تواند برای ایران در توسعه برنامه هسته‌ای، به‌ویژه در زمینه تولید برق، حیاتی باشد.

از طرفی، روسیه نیز به ایران وابستگی دارد و مایل است با انجام اقداماتی، زمینه را برای تسهیل تسلط روسیه بر منابع نفتی و گازی قفقاز جنوبی هموار کند. در واقع، اقداماتی که ایران برای روسیه انجام می‌دهد نیز عبارتند از:

(۱) اقدامات فرهنگی برای همراهی مردم قفقاز جنوبی برای همراهی با روسیه: حضور میلیون‌ها مسلمان با گرایش شیعی در داخل خاک آذربایجان، مبارزه با تروریسم و خطر افراطی‌گری در منطقه، یکی از زمینه‌های مورد توجه روسیه و ایران بوده است. ایران، با توجه به اشتراکات فرهنگی و اقلیم تمدنی با قفقاز جنوبی،

1. Rosatom

2. Small Modular Reactors

می‌تواند تأثیر انکارناپذیری در منطقه داشته باشد و از رشد اسلام افراطی و افراط‌گری در منطقه جلوگیری کند و این امر، با رفت و آمدها، روابط آموزشی، همکاری‌های علمی و برگزاری نمایشگاه‌ها و گفت‌وگوی اندیشمندان ایران و منطقه قفقاز صورت می‌گیرد.

۲) کمک ایران به شکل‌گیری اوپک گازی: اگر روسیه موفق شود به ذخایر گاز طبیعی قفقاز جنوبی کاملاً دسترسی پیدا کند و همچنین، ایران زمینه همکاری گسترده‌تری با روسیه را عملی کند؛ ممکن است روسیه بتواند برنامه بلندمدت خود برای تأسیس «اوپک گازی» را محقق کند؛ که از طریق آن می‌تواند نقشی کلیدی در تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی داشته باشد. حتی برنامه‌های بعدی روسیه ممکن است شامل خط لوله گاز ایران-پاکستان باشد که (به دلیل تحریم‌های ایالات متحده) معلق مانده و روسیه، مایل است در این پروژه شرکت کند و گازپروم نقش مهمی را ایفا نماید. این، همان رویای هاب گازی بوده که روسیه به دنبال آن است. اگرچه ایران دارای ذخایر عظیم گاز طبیعی و نفت خام است، همچنان با کمبود منابع انرژی مواجه است. ایران که رتبه دوم جهانی در ذخایر گاز اثبات‌شده و چهارمین ذخایر اثبات‌شده نفت خام را دارد، در صورت فقدان تحریم‌های آمریکا - که مانع از دسترسی به فناوری پیشرفته استخراج و کاهش سرعت صادرات می‌شود - می‌توانست به یک قطب گاز تبدیل شود.^۱

۳-۵. وابستگی متقابل اقتصادی بین ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز

روابط ایران و روسیه، بیشتر در قالب اقتصادی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. در واقع، پیوندهای اقتصادی دو کشور روسیه و ایران به تقویت اتحاد آنها کمک خواهد کرد. بررسی حجم مبادلات اقتصادی ایران و روسیه در دو دهه اخیر به‌خوبی گویای این نکته است که ملاحظات اقتصادی در روابط دو کشور اهمیت بالایی دارد. در حالی که ارزش روابط دو کشور در سال ۱۹۹۶، ۴۰۰ میلیون دلار بود؛ این رقم در سال‌های ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ از مرز ۵۰۰ میلیون دلار گذشت. حجم مبادلات دو کشور در سال ۲۰۰۰، حدود ۷۰۰ میلیون دلار بود و در سال ۲۰۰۱ از مرز یک میلیارد دلار فراتر رفت و سال ۲۰۰۹ به رقم ۴ میلیارد دلار رسیده است. به‌شکلی که روسیه جزء ده شریک تجاری برتر ایران است (کرمی، ۱۳۸۹: ص ۱۱۶). در پروتکل هفتمین نشست کمیسیون دائمی ایران و روسیه در سال ۲۰۰۹ در ارتباط با همکاری‌های اقتصادی و تجاری، زمینه‌های همکاری در صنایع نفت و گاز، انرژی، برق، صنعت، زغال‌سنگ، انرژی هسته‌ای، صنعت و فناوری، هوا و فضا، صنعت هوایی، تجارت، سرمایه‌گذاری، حمل و نقل جاده‌ای و ریلی، کشتیرانی،

1. <https://ecoiran.com/fa/tiny/news-82725>

همکاری‌های استانی، منطقه‌ای و چندجانبه، همکاری بهداشتی، گردشگری و حوادث ناگهانی، برای دو کشور پیش‌بینی شد (کرمی، ۱۳۸۹: ص ۱۱۶). بنابر این برنامه، بخش‌های کشاورزی، حمل‌ونقل و استخراج منابع روسیه از صادرات فلزات، گندم، الوار، هواپیما و تجهیزات نظامی، سود سرشاری کسب کرده‌اند. در یکی از مهم‌ترین همکاری‌های روسیه و ایران، اخیراً قراردادی را برای انتقال گاز روسیه به ایران از طریق آذربایجان منعقد کرده‌اند که اهمیتی هم‌تراز با پروژه نورداستریم دارد و اقدامی بلندپروازانه از سوی این دو کشور، تحت فشار تحریم‌های شدید است. پروژه انتقال گاز روسیه به ایران از طریق آذربایجان، پروژه‌ای است که غرب، چندان از آن خوشحال نیست؛ زیرا این خط لوله، تمام منابع گازی و نفتی قفقاز جنوبی را نیز تحت کنترل قرار می‌دهد و این خطوط لوله گاز و قراردادهای مشارکتی، می‌تواند ابتکارات مشترکی مانند کریدور حمل و نقل شمال-جنوب^۱ را سرعت بخشد و ایران را بیشتر در بریکس (گروهی از اقتصادهای نوظهور به رهبری روسیه و چین) ادغام کند. این توافق، موضع ایران و روسیه را در ژئوپلیتیک-ژئواکونومیک جهانی تقویت می‌کند. ایران به حمایت روسیه نیاز دارد؛ هرچند از نظر جغرافیایی، موقعیت بهتری نسبت به روسیه دارد و هیچ سیستم خط لوله‌ای نمی‌تواند جایگزین سیستم خط لوله ایران باشد. در واقع، اگر ایران با سایر تولیدکنندگان بزرگ گاز مانند روسیه، ترکمنستان و آذربایجان قراردادهای قابل اجرا داشته باشد؛ می‌تواند نیازهای خاورمیانه و جنوب آسیا را تأمین کند و کشورهایی مانند پاکستان، هند، عراق و ترکیه از آن بهره‌مند شوند.

۴. چالش‌ها و موانع در همکاری‌های ایران و روسیه در قفقاز

با وجود فرصت‌های زیاد برای همکاری ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز، موانع و چالش‌هایی نیز وجود دارد که می‌تواند این روابط را تحت‌تأثیر قرار دهد. برخی از این چالش‌ها عبارتند از:

الف) تحریم‌های بین‌المللی: یکی از مهم‌ترین موانع، تحریم‌های اقتصادی است که به‌ویژه در بخش‌های نفت و گاز و تکنولوژی‌های هسته‌ای ایران تأثیر گذاشته است. این تحریم‌ها می‌تواند مانع از توسعه پروژه‌های مشترک و بهره‌برداری از منابع انرژی در حوزه قفقاز شود.

ب) رقابت‌های منطقه‌ای: در منطقه قفقاز، کشورهایی مانند ترکیه، آذربایجان و کشورهای غربی نیز به دنبال نفوذ در بازار انرژی هستند. این رقابت‌ها می‌تواند به چالش‌هایی در ایجاد یک چارچوب همکاری پایدار بین ایران و روسیه منجر شود.

ج) **تنش‌های سیاسی:** روابط ایران و روسیه در برخی از مواقع، تحت تأثیر تنش‌های سیاسی قرار گرفته است. اگرچه دو کشور به‌طور کلی روابط خوبی دارند؛ اما مسائلی مانند اختلافات منطقه‌ای و سیاست‌های داخلی می‌تواند بر شدت همکاری‌ها تأثیر بگذارد.

۵. فرصت‌های آینده در همکاری ایران و روسیه در قفقاز

با توجه به پتانسیل‌های بالای انرژی در منطقه قفقاز و علاقه دو کشور به تقویت روابط اقتصادی و انرژی، فرصت‌های زیادی برای همکاری بیشتر در آینده وجود دارد. این فرصت‌ها می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

الف) **ایجاد پروژه‌های مشترک بزرگ‌تر در منطقه قفقاز:** مانند احداث خطوط لوله مشترک، تأسیس نیروگاه‌های بزرگ انرژی تجدیدپذیر و هسته‌ای و همکاری در زمینه انتقال فناوری‌های نوین. براساس اطلاعات ارائه‌شده، همکاری‌های ایران و روسیه در زمینه انرژی و هسته‌ای در قالب پروژه‌های بزرگ و استراتژیک می‌تواند در حوزه قفقاز توسعه یابد.

ب) **انتقال خط لوله گاز قفقاز و روسیه به ایران:** یکی دیگر از پروژه‌های مهم، ساخت خط لوله انتقال گاز از قفقاز و روسیه به ایران بوده، که در حال انجام است. این پروژه به تقویت روابط دوجانبه و افزایش جریان انرژی کمک شایانی می‌کند؛ هرچند با چالش‌هایی از جمله مسائل زیرساختی و تحریم‌های بین‌المللی مواجه است.

ج) **توسعه همکاری‌های اقتصادی در منطقه قفقاز:** همکاری‌های بیشتر در حوزه‌های مختلف اقتصادی، به‌ویژه در زمینه انرژی، می‌تواند به توسعه پایدار و تقویت روابط دوجانبه کمک کند. توسعه همکاری‌های اقتصادی بین ایران و روسیه، یکی از محورهای اصلی روابط راهبردی این دو کشور است. این همکاری‌ها شامل بخش‌های مختلف اقتصادی می‌شود که به افزایش تبادلات تجاری و سرمایه‌گذاری‌های متقابل می‌انجامد. تبادلات تجاری، می‌تواند تأثیر شگرفی در رویکرد مسئولان قفقاز و همکاری آنها در حوزه انرژی با ایران داشته باشد.

د) **همکاری در بخش انرژی قفقاز:** همکاری‌های استراتژیک ایران و روسیه در زمینه توسعه میادین نفت و گاز و پروژه‌های مربوطه در منطقه قفقاز، زمینه‌ساز افزایش تولید و صادرات انرژی این منطقه می‌باشد و باید تفاهم‌نامه‌هایی برای توسعه میادین نفت و گاز و ساخت زیرساخت‌های مربوطه در این منطقه ایجاد شود.

ه) **تبادلات تجاری روسیه و ایران در قفقاز:** با توجه به تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و روسیه، دو کشور به دنبال افزایش تبادلات تجاری هستند که شامل صادرات محصولات کشاورزی، صنعتی و غیره می‌شود.

بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل و کاهش موانع گمرکی از جمله اقدامات در این زمینه است (جعفری‌فر و همکاران، ۲۰۲۱: ص ۲۲). همین امر، باعث توسعه و گسترش کریدور روسیه-قفقاز-ایران خواهد شد و این امر، در انتقال انرژی قفقاز به ایران تأثیر به‌سزایی دارد.

و) توسعه حمل و نقل و لجستیک در منطقه قفقاز (کریدور شمال- جنوب): ایران و روسیه در حال اجرای پروژه‌های زیرساختی مشترکی مانند احداث راه‌آهن، جاده‌ها و پروژه‌های عمرانی دیگر هستند که به توسعه اقتصادی و ترانزیت کالا بین دو کشور کمک می‌کند و حتی در حوزه انتقال نفت و گاز به ایران، نقش گسترده‌ای خواهد داشت. این پروژه، شامل توسعه راه‌های ارتباطی بین ایران، روسیه و سایر کشورهای منطقه با هدف افزایش کارایی و کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل است، که انتظار می‌رود به رشد اقتصادی منطقه کمک کند.

۶. نتیجه‌گیری

همکاری‌های ایران و روسیه در حوزه انرژی در قفقاز، پتانسیل‌های زیادی دارد، که با وجود چالش‌ها و موانع، می‌تواند به تقویت امنیت انرژی، رشد اقتصادی و تقویت روابط دوجانبه در منطقه منجر شود. با توجه به نیاز به توسعه زیرساخت‌های انرژی و تبادل فناوری‌های جدید، این همکاری‌ها می‌تواند در آینده به ثبات و توسعه بیشتر منطقه قفقاز کمک کند. همکاری‌های ایران و روسیه در حوزه انرژی قفقاز نشان‌دهنده یک استراتژی بلندمدت و چندجانبه است که براساس نیازهای مشترک ژئوپلیتیکی و اقتصادی شکل گرفته است. این همکاری‌ها با اهداف زیر است:

۱) **ایجاد زیرساخت‌های جدید:** مانند خط لوله گاز از طریق آذربایجان برای افزایش انتقالات انرژی و کاهش وابستگی به بازارهای غربی.

۲) **تقویت نقش در بازار انرژی منطقه:** با افزایش پتانسیل صادرات گاز و تقویت روابط با کشورهای همسایه.

۳) **تدوین توافق‌نامه‌های استراتژیک بلندمدت:** که همکاری‌های گسترده‌تری را در زمینه انرژی و سایر بخش‌ها دربرمی‌گیرد.

با وجود وعده‌های فراوان، چالش‌هایی نظیر کمبود انرژی داخلی ایران و پیچیدگی‌های ژئوپلیتیکی منطقه، می‌تواند مانع تحقق کامل این اهداف شود. در نهایت، موفقیت این همکاری‌ها مستلزم مدیریت هوشمندانه این چالش‌ها و تقویت توانایی‌های داخلی است.

منابع

- امیدی، علی (۱۳۹۰) چالش‌های ساختاری روابط راهبردی ایران و روسیه: «سلطه‌ستیزی و عمل‌گرایی روسی». *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۴(۸): ص ۴۳-۶۴.
- جعفری‌فر، احسان؛ خانی، مهدی (۲۰۲۱). رقابت قدرت‌های بزرگ در منطقه قفقاز جنوبی. *محیط‌شناسی راهبردی جمهوری اسلامی ایران*، ۵(۳): ص ۴۳-۶۴.
- حاج یوسفی، ا. (۱۳۸۲). سیاست خارجی ایران در قبال اسرائیل از دید نظریه‌های بین‌الملل. *مطالعات خاورمیانه*، ۱۰(۱): ص ۱۹-۴۰.
- دوئرتی، جیمز؛ فالتزگراف، رابرت (۱۳۸۴). *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*. ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی. تهران: قومس.
- سنایی، مهدی (۱۳۸۷). بررسی روابط ایران و روسیه. *ایراس*، شماره ۲۱.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۸۹). روابط ایران و روسیه در سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸ «بسترها، عوامل و محدودیت‌ها». *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۳(۶): ص ۱۱۱-۱۳۶.
- میراشرفی، سید نوراله؛ کیانی، داوود؛ شیرخانی، علی (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی سیاست آمریکا و روسیه در قبال امنیت انرژی در قفقاز جنوبی. *مطالعات روابط بین‌الملل*، ۱۱(۴۳): ص ۱۲۹-۱۶۵.
- یزدانی، عنایت‌اله؛ آئینه‌وند، حسن؛ باقری اژی، ابوالفضل (۱۳۹۵). نقش آمریکا و روسیه در بحران‌های ژئوپلیتیکی گرجستان و اوکراین. *سیاست جهانی*، ۵(۴): ص ۲۵۹-۲۶۱.
- Hopf, T. (1999). *Understanding of Russian Foreign Policy*. Penn State Press.